

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ.....	13
I. ПРЕДМЕТ И СТАТУТ НА ПСИХОЛОГИЯТА.....	14
Вътрешният свят на човека:	
опити за разгадаване	14
Изходно определение на предмета	
на психологията.....	14
Психологията – изследване и управление	
на човешките преживявания.....	18
Човешкото преживяване и трите свята	
на всекидневната психология	20
За статута на общата психология.....	25
Към една обща психология на ситуациите	33
II. КАК Е ВЪЗМОЖНО РАЗГАДАВАНЕТО НА ВЪТРЕШНИЯ СВЯТ?.....	36
Теориите в психологията	36
Единици на анализ в психологията	38
Проблемът за индикаторите в психологията	48
Изследователски практики	58
Емпирични методи на психологическо изследване.....	61
Съпоставителен анализ на методите.....	66
Психологически методики на изследване	67
Многообразието на методики в психологията	69
Проблеми на изследването на ситуационния	
репертоар и ситуационния тезаурус	71
III. УНИВЕРСАЛНА И СИТУАЦИОННА СТРУКТУРИ	
НА ПСИХИКАТА В ЕВОЛЮЦИОНЕН КОНТЕКСТ.....	75
Еволюционна биология и психоеволюция	75
Еволюционен резон на психиката	75
Проектът „Човешки геном“.....	76
Бивиртуалността – същностно свойство на психиката	79
Психологията в еволюционен контекст	81
Филогенеза на психиката	85
Проблеми на био-психо-еволюцията на човека	88
Невро-физиологическа организация на психиката	89

Още за душата и тялото	96
Еволюция на ситуационната структура на преживяванията.....	97
Еволюционна психология на морала.....	102
Универсална структура на психо-поведенческата активност у човека.....	111
Здрав смисъл и структура на човешката психика	111
Универсалната структура на психиката и поведението от феноменологично-ситуационистка гледна точка.....	113
Образ на света	115
Мозъчни корелати на ОС.....	119
Субектен блок на психиката	122
Ситуация	127
Поведение	128
Взаимодействие на блоковете на универсалната психо-поведенческа структура	132
Психични функции и блоковата структура на психиката и поведението.....	133
Феноменология на човешкия жизнен свят: как човекът присъства в битието	136
Същностни черти на преживяването.....	136
Основни твърдения на феноменологичната психология на ситуациите.....	140
Частно-психологически следствия	145
Философски проблеми на феноменологичния ситуационизъм	147
Защо възникват ситуационните редове (СР-е).....	148
Императив за неблокиране на СР-е.....	149
Импровизация и опортюнизъм в реализацията на СР-е.....	152
Ригидизация на СР-е.....	154
Серийно-позиционни ефекти в СР-е	156
Онтогенеза на ситуационния репертоар и СР-е	158
IV. ГЛОБАЛНИ ПРОЦЕСИ НА ПРЕЖИВЯВАНЕ	161
Филогенеза на мотивацията и подбудителните явления у човека	161
Потребностите в еволюционен контекст	161
Психо-поведенческа същност на инстинктите	165
За потребностите и инстинктите у човека	167

Структура и функции на човешката подбудителна сфера	168
Потребности	171
Нагласи	176
Мотиви	178
Ситуативни подбуди	181
Взаимодействие на подбудителните равнища	183
Съзнателно, несъзнавано и ситуация	188
Азът – източник на съзнатост	189
Видове несъзнавано и проявленията му в ситуация	192
Функции на съзнателните състояния	197
Очакванията като общопсихологически проблем	199
Очакванията в традиционните психологически теории	200
Ситуационно феноменологични аспекти на очакванията	203
Внимание	207
Функции на вниманието	209
Видове внимание	212
Внимание и информационна обработка	216
Свойства на вниманието	217
V. ЛИЧНОСТТА В ОБЩОПСИХОЛОГИЧЕСКИ КОНТЕКСТ	219
Проблемът за личността – предизвикателство за психологията на XXI век	219
Възгледи за личността в психологията	223
Слоеста структура на личността	227
Описание на слоестата структура	227
Възникване и динамика на слоестата структура	232
Личност и жизнено дело	242
Жизненото в контекста на културата и на широкия социум	242
Жизненото дело във вътрешния свят на субекта	248
Онтогенеза на жизненото дело на индивида	250
Воля и волево действие	253
Възгледи за волята в психологията	253
Усилието – същност и функции спрямо <i>Аза</i> и ситуационното поле	255
Сложно волево действие	259
Динамика на волевото действие в структурата на личността	266

Смисълът в живота на индивида	268
Свойства и детерминанти на смисъла.....	268
Смисълът в структурата на личността.....	271
Личностни смисли и жизнено дело.....	274
Граници на личностния смисъл.....	275
Принципи и правила на личностните смисли.....	277
VI. ИНДИВИДУАЛНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИ	
СТРУКТУРИ НА ЛИЧНОСТТА	286
Индивидуалността в психологическата теория и практика	286
Психодинамична индивидуалност на субекта	295
Жизнен цикъл.....	297
Денонощен психодинамичен цикъл (ДПЦ).....	299
Психодинамичната индивидуалност и мястото ѝ в общата структура на психиката.....	302
Способности	303
Определение на способността.....	303
Способности и психически функции.....	308
Психологически възгледи за способностите.....	309
Емоционални явления	312
Проблемът за природата на емоциите – две контрастни позиции.....	312
Феноменологично функционална теория за емоциите.....	316
Функции на емоциите.....	319
Всекидневна типология на емоционалността.....	323
Някои закономерности на емоционалните явления.....	325
Заключение.....	329
Характер и всекидневие	329
Три определения на характера.....	329
Възгледи за характера в психологията.....	332
Характерът в практическата психология на С. Кови.....	334
Всекидневие, характер и личност.....	336
Навици и привычки	337
Възгледи за навиците и привычките.....	340
Психологически концепции за навиците и привычките.....	341
Стадии на формиране на навиците.....	343
Навиците в общата структура на опита.....	345

Умения и експертност	346
Определение на умениято.....	347
Модел на формиране и прибавяне на умели действия.....	350
Експертност при вземане на решения.....	354
VII. СЕНЗОПЕРЦЕПТИВНИ ПРОЦЕСИ	359
Закономерности на сензоперцептивните процеси	359
Сензоперцептивната доминантност	368
Психофизиката в съвременната психология.....	370
Усещания	371
Типологии на усещанията	371
Взаимоотношения между стимули и усещания	377
Прагове на усещания. Основен психофизически закон.....	378
Психо-физиологични закономерности на усещанията	381
Възприятие	382
Взаимоотношения между възприятия и усещания.....	383
Типологии на възприятията	385
Процес и резултат на възприятието	387
Характеристики на перцептивния образ.....	389
Теории за възприятието	392
Перцептивни илюзии.....	393
Наблюдение и наблюдателност	397
VIII. АБСТРАКТНО ПОЗНАВАТЕЛНИ ПРОЦЕСИ	399
Учене и памет	399
АКТ теорията за мисленето и ученето.....	400
Стадии на ученето според АКТ теорията	404
Архитектоника на човешката паметова система	406
Сензорна памет (СП).....	407
Краткосрочна памет (КП).....	408
Дългосрочна понятийно-семантична памет.....	411
Дългосрочна памет за епизоди	412
Дългосрочна процедурна памет	413
Времева и целева структура на паметта	413
Взаимодействие между паметовите регистри	414
Основни паметови ефекти	416
Памет и личност	418

Въображение	419
Възгледи за въображението	419
Определение на въображението	422
За какво служи въображението?	424
Изследване на въображението.....	427
Въображение и ситуационни редове (СР-е)	428
Връзка на въображението с другите психични функции.....	430
Мислене	431
Психологическа природа на мисловната активност	436
Мислене, съзнание и символични системи.....	440
Проблеми – общата структура и дефиниране.....	443
Личностен смисъл на проблема.....	447
Стратегии на решаване на проблеми	449
Формиране и използване на понятия.....	453
Видове понятия и тяхното формиране	455
Целеви понятия.....	461
Взаимовръзка между разновидностите на мисленето.....	462
IX. ОБЩАТА ПСИХОЛОГИЯ В ПЕРСОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ	463
Вилхелм Вунд – „баща“ на експерименталната психология	463
Жизнен път на В. Вунд.....	463
Академично дело на „бащата на научната психология“	465
Възгледи на В. Вунд за психологията като наука.....	466
Едуард Титченер – класик на световната психология	467
Общопсихологически възгледи на Е. Титченер.....	468
Психологията като наука според Титченер	469
Титченеровата концепция за интроспекцията	471
Обща оценка на научното дело на Е. Титченер.....	472
Уилям Макдаугол – проникновен изследовател на човешката природа	474
Биографичен контекст на научното дело на У. Макдаугол.....	474
Авторски идеи на У. Макдаугол.....	477
Обща оценка на научното дело на У. Макдаугол.....	479
Уилям Щерн – създател на критическия персонализъм	480
Биографични сведения за У. Щерн	481
Критическият персонализъм на У. Щерн	484
Значение на критическия персонализъм	488
Чарлз Спирман и дебатът за интелигентността	489
Жизнен път и научно дело на Чарлз Спирман.....	489

Спирман за факторния анализ и човешката интелигентност.....	493
Полемика около g фактора в световната психология.....	495
Оценка на идеите и приносите на Ч. Спирман.....	496
Фредерик Бартлет – креативен експериментатор и теоретик.....	496
Жизнен път на Ф. Бартлет.....	497
Психологическата концепция на Ф. Бартлет.....	498
Схеми на обяснение, инициирани от Ф. Бартлет.....	500
Живото продължение на идеите на Ф. Бартлет.....	504
Доналд Бродбент и възходът на когнитивната психология.....	504
Филтърният модел на когнитивна обработка.....	506
Късни изследвания на Бродбент.....	508
Оценка на научното дело на Доналд Бродбент.....	508
Аврам Ноам Чомски – живата съвест на Америка.....	510
Улрик Найсър и когнитивната психология.....	512
Концепцията за щастието на Едуард де Боно.....	517
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	520
ПРИЛОЖЕНИЯ	
<i>Приложение 1. Речник на еволюционно феноменологичната концепция.....</i>	<i>521</i>
<i>Приложение 2. Темни на човешки преживявания.....</i>	<i>529</i>
<i>Приложение 3. Темни за писане на есе и за размисления.....</i>	<i>532</i>
<i>Изисквания към писането на академично есе.....</i>	<i>569</i>
ЛИТЕРАТУРА.....	570

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

В основата на настоящата книга стоят темите и текстът на „Обща психология“ (С., Сиела, 2006, 2008 и 2009). В трите издания само съм добавял раздели, но не съм правил промени. Сега съм си позволил да пре-работя сериозно текста на първата четвърт на книгата. В останалата част съм прецизирал терминологията и съм внесъл около 20–25 нови бележки под линия.

Сменил съм базовата метафора на „леперуда“, защото, използвайки я за душата (психе), древните гърци са показали интуитивно разбиране за виртуалността на психиката.

Поставих ново заглавие, защото държах да назова подхода си *еволюционно феноменологичен*. Той се опира на съединяване на еволюционните идеи с преживяването. Последното се реализира в ситуационен формат. А ситуационното фрагментиране на преживяванията е пак еволюционна придобивка, главна психологическа адаптация. Така кръгът се затваря.

Обогатен е списъкът с теми за есета. Разширена е цитираната литература. Така текстът бе значително доработен и предполага ново заглавие.

Благодарен съм на институциите, в които работя – ФНПП на СУ „Св. Климент Охридски“ и Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“, че създават атмосфера на толерантност и академизъм. Това ме насърчи да пиша и преподавам през годините. Признателен съм на семейството ми за безусловната подкрепа на проектите, с които се занимавам. Отправлям благодарност на екипа на издателство „Сиела“ за професионалната работа върху настоящата книга.

Благодаря на студентите, пред които разсъждавах на глас върху идеите. Да им разказвам притчи за психологията за мен беше чест и вдъхновение.

I. ПРЕДМЕТ И СТАТУТ НА ПСИХОЛОГИЯТА

Вътрешният свят на човека: опити за разгадаване

В тази глава ще разгледам кратко широк кръг от възгледи за това какво се има предвид, когато се употребява думата „психология“ в професионалната гилдия и от обикновените хора. Ще представя тезисно и универсалната структура на психиката у човека.

Исходно определение на предмета на психологията

Сред широката публика думата „психология“ е придобила магическо звучене в началото на ХХІ век. От заниманията с психология се очаква да подобрят живота на всички хора с проблеми, да оптимизират организационните дейности, да подпомогнат межкултурния диалог, да направят междучовешките отношения удобни и наистина хуманни. И така, очакванията към психологическите дейности са огромни, а публичният имидж на психологията е по-силен и привлекателен, отколкото в предишни десетилетия (Benjamin, 1986; Wood et al., 1986). Такъв благоприятен ореол подпомага дейността на хората, идентифициращи себе си като психолози, но изисква реалистична представа за нещата, обозначаваани като „психология“. За това са дадени няколко отговора:

- Психологията е *строга* наука, подобна на физиката, химията, математиката и биологията (В. Вунд; З. Фройд).
- Психологията е *недоразвита* (млада) наука, която след време ще се приближи до горните образци на добре развити науки (К. Левин).
- Психологията е *съвкупност от психологически науки*, всяка със свой предмет и специфични методи – трудова, спортна, педагогическа, организационна и пр. психология (в университетски среди, особено в немския тип университет).
- Има една единна наука *обща психология*, с множество „клонове“ или приложения (Matarazzo, 1987).

- Психологията е пъстра мозайка от концепции и практики, центрирани върху проблемни области, свързани с наличието и ефектите на един скрит свят на преживявания (преобладаващата част от практическите психолози).
- Психологията е нашето несъвършено разбиране на една *свещена реалност*, която се постига мистически (трансперсонална психология, инспирирана от религиозни и окултни среди).

Всеки от горните шест подхода към съвкупността от дейности, наричани „психология“, има убедени последователи¹. Смятам, че днешното състояние на психологията се описва най-добре от петия възглед за психологията като пъстра мозайка от концепции и практики. Някои от тях претендират за научност и копират методологията на естествените науки, например психофизика и физиологична психология, други като психотерапията често копират особености на медицинските практики. Голяма част от психологическите дейности са изобретени за специални нужди, да речем, подобряване на комуникативните умения на персонала в бизнеса, и вършат добра работа без ясни теоретични основания. Но затова трябва ли последните да се изключват от полето на психологията и да бъдат наричани по някакъв съвсем друг начин? Аз твърдя, че практическите дейности са „ноу-хау“ (know-how, сложни умения; компетенции). Те утвърждават авторитета на психологията и създават предизвикателства за теоретични обобщения.

И все пак – независимо от фактическия плурализъм на изследователските практики – в чисто теоретичен план съществува *копнежът по една теория*, която да е приемлива за всички, наричащи се психолози.²

Има и едно друго съображение: етикетът „наука“ следва да се приписва на най-прецизните и добили авторитет познавателни дейности на човечеството. Това са дейности с единен обяснителен подход – общоприета теория и емпирична методология за проверка на идеите. В това, което

¹Нерядко един психолог сменя възгледите си за същността и предназначението на своите занимания и може да мине последователно през няколко от горните шест типа разбирания.

²Този възглед се изразява от четвъртото разбиране, обсъдено по-горе. Аз самият се идентифицирам с това разбиране за психологията. Но в него се открива разнотой кой е тази една и единствена теория. Цялото следващо изложение е „пречупено“ през еволюционно феноменологичния подход. Използвам термина „подход“ за една недоработена и недоутвърдена теория.